

יהדות השבת

יוחאי אורלן

ראשי פרקים:

פתיחה

שבת שקולה כנגד כל התורה כולה

שבת - ישות ומתנה

שבת - מצע להתגלות

עבודת הבורא של שבת

שבת זכר ליציאת מצרים

זכירת שבת וכבוד שבת

עונג שבת

שבת - הסרת העוקץ מן המציאות

סיום

פתיחה

בבחירות האחרונות, הופתעתי לשמוע ששמה המלא של מפלגת ג' הוא 'יהדות התורה והשבת'. הדבר היה מוזר בעיני. שבת הריהי רק אחת מתרי"ג מצוות שבתורה, ועם כל חשיבותה, מדוע להזכיר בשם המפלגה דווקא אותה?

אני משער שהפשט בדבר הוא שמפלגת ג' רצתה לתמצת בשמה את הדברים שהם עיקר עיסוקה, ומחמת שהשבת עבודה היא אחד מנושאי המאבק המרכזיים והנרחבים, התופס אחוז נכבד מהתחייבויותיה לבוחרים, היא זכתה להתפרט מפורשות. אולם בי התעכב שם זה 'יהדות התורה והשבת', ועורר גלים של הרהורים, והייתי רוצה לשוטחם לקמן.

ההסתכלות הפשוטה שלי על התורה היא לראותה כרשימת מצוות, דאורייתא ודרבנן, עשה ולא תעשה, שעל היהודי לקיים. בהסתכלות זו, שבת היא רק מצווה אחת מן המצוות. היא אמנם מצווה חשובה וגדולה, מצווה שמנה ועסיסית, שעומדת בראש רשימת המצוות, ומה לא נאמר עליה במדרש ובאגדה, בזוהר ובחסידות, אבל היא עודנה מצווה נוספת ככל המצוות. כדרך שבעיר גדולה ישנם עשרות בנינים קטנים בני קומה ושתיים, וביניהם מתנשא בנין בן שלוש קומות. כך היא השבת בין המצוות.

כאשר אנו מדברים על 'יהדות התורה והשבת' אנו מדברים על יהדות שונה. בהסתכלות זו, השבת איננה מצווה נוספת, אלא מגמה בחיים היהודיים.

אבהיר את דברי.

נראה, שיש מספר מצוות בתורה, החורגות מגדר מצוות רגילות, והריהן ענינים שבמהות. דוגמא פשוטה לכך הוא איסור עבודה זרה, שבוודאי אינו רק 'עוד איסור' במערכת המצוות היהודית. אמנם, כאשר נכנסים לפרטים ההלכתיים ודשים בהם, הריהי הופכת ל'עבירה חמורה'

ותו לא; הריהי נכנסת בגדרי איסורי הנאה ומלקות, קרבנות ומיתות בית דין; היא נלמדת מדברים שונים ומלמדת על אחרים, ומשתתפת בשלל היחסים של המצוות זו עם זו; היא חלק מהמערכת. אבל כל זאת הוא רק במישור הלימודי. בחיים היהודיים, איסור עבודה זרה הוא עיקר לכל התורה כולה. כמו שכתוב בתהילים - 'כל מצוותיך אמונה' - האמונה באל אחד לא מוגשם הוא עיקר לכל המצוות.

שמעתי מהרב שטיינזלץ סיפור, על יהודיה זקנה, מקפידה במצוות, ששכבה על ערש דוי. על סף מותה לאחר שאמרה וידוי וכל מה שנהוג לומר, מצאו בניה, שמתחת כריתה מונח צלב. הזדעזעו בניה ותמהו: מה זה? אמרה להם: אני יודעת? אולי גם זה אלהים.

ברור שלאשה זו היתה בעיה משמעותית הרבה יותר מאשר היותה 'חוטאת' (ובמקרה שלה, אגב, דומה שאפילו קרבן לא היתה מתחייבת, שכן לא עשתה כל מעשה של עבודה זרה). איסור עבודה זרה וחיוב האמונה הוא כלל לכל התורה כולה, והוא ענינה. אדם ההולך לסירוגין יום אחד לבית הכנסת ויום אחד למקדש אלילים הודי, אינו רק אדם 'חוטא' העובר איסורים חמורים מפעם לפעם. אף שמבחינה הלכתית מצבו אינו גרוע בהרבה ממצבו של אוכל חֶלֶב, יש כאן ענין אחר לגמרי.

אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, וכל אדם נכשל לעיתים בביטול מצווה פה ועברה שם. אבל כיוון שאליו הולך האדם בכללו - ישנו. לכן ישנם חטאים שאדם הרוצה להיות יהודי לא יחטא בהם במזיד לעולם, מעצם ההגדרה. נחל יכול להחליש לפעמים, ולהתפתל בהגיעו לגבעות, ואפשר לסכור אותו ולצמצם את מעברו. אבל לחזור לאחור הוא אינו יכול בשום אופן.

אם כן, יש לחיים היהודיים כיוון כללי. ברצוני להציע כי גם את השבת אפשר לראות ככיוון כללי ביהדות. אולם, תחילה אתאר מהי יהדות בלי כיוון זה - 'יהדות התורה'. הכיוון הפשוט והראשוני של חיים יהודיים תורניים הוא קיום כל שכתוב בתורה. מה שנקרא במקומות מסוימים 'קבלת עול', ובמקומות אחרים 'יראת שמים', או 'עבודת עבד'. זו, בעיני, 'יהדות התורה'. יהדות שעיקרה ההליכה בדרכי התורה.

רצוני להדגיש: אין כוונתי ליהדות יבשה. היא יכולה להיות יבשה כצימוק, שכן יתכן בהחלט אדם אשר שומר לאמונה פינה בליבו, אך עיקר מעייניו בדברים אחרים שבעולם, כגון כסף ותענוגות. אבל גם אדם הרוצה בכנות לעבוד את ה', יכול לצמצם את עבודת ה' בתכלית זו. כיסופיו ותפילותיו יהיו עליה, וליבו יכאב ויבער כל אימת שיפגום בשוגג בדקדוק של דברי סופרים. הוא יחמיר על עצמו בכל מה שיראה כתוב שעל ירא שמים להזהר בו, וליבו יתחמם בקרבו בלומדו תורה ובהתקרב שבת וחג.

אינני בא כלל וכלל למתוח בקורת על יהדות זו. אדרבה, אין לי כל ספק שהעמדתה של היהדות את קיום התורה בראש מעייניה, הוא דבר של אמת ועיקר הכרחי. כפי שכתבתי, בכל זרם מקובל ביהדות (יתכן, אני מעלה השערה, שזהו המדד המגדיר מהו זרם מקובל ביהדות) תשמע ענין זה, אם גם במילים שונות.

אך ברצוני להציע את שהתעורר בי נוכח המילים 'יהדות התורה והשבת', שאולי יש בו כדי לפתוח פתח נוסף לזרימת החיים היהודיים. פתח זה עשוי להיות מיועד עבור מי ש'יהדות התורה' שלו אינה מספקת אותו, ולמי שאינו יודע למה הוא, ששואף ושואף לקיים את התורה ומשקיע כל כך, בכל זאת נותר מדוכדך.

אולי ימצא בה ענין גם מי שטוב לו בקיום תורה ככלל, ורק במצוות מסוימות הוא מתקשה (מצוות מסוימות מאוד: אהבת ה', למשל, ודבקות בו). בהיסוס אני מוסיף ומשער שיכולים הדברים להיות לעזר לאדם שחינוך ילדיו אינו עולה בידו.

אמנם מסתבר, שבעיקר אני כותב לעצמי...
ועל כל פנים כבוד שבת מ'צ'א ימצא בדברים הבאים.

שבת שקולה כנגד כל התורה כולה

את העובדה ששבת הריהי מצווה יוצאת דופן במהותה, ניתן לראות בכמה מקומות. הרמב"ם כותב, בהלכה האחרונה של הלכות שבת (פרק ל, הלכה טו), כך:

"השבת ועבודת כוכבים ומזלות, כל אחת משתיהן שקולה כנגד שאר כל מצוות התורה. והשבת היא האות שבין הקדוש ברוך הוא ובינינו לעולם. לפיכך כל העובר על שאר המצוות הריהו בכלל רשעי ישראל אבל המחלל שבת בפרהסיא הריהו כעובד עבודת כוכבים ומזלות, ושניהם כעכו"ם לכל דבריהם."

פירושם של דברים הוא, כי השבת איננה מצווה שהעובר עליה נחשב כיהודי 'רשע', אלא העובר עליה הריהו כנכרי. להלכה זו מספר נפקא-מינות למעשה, למשל: אין מקבלין קרבן ממחלל שבתות בפרהסיא¹, שחיטתו אינה כשרה² וכן, נפקא מינא מפורסמת היא שמחלל שבתות בפרהסיא עושה יין נסך במגעו מפני שהוא כמומר³.
אולי, על רקע זה, של ההשוואה בין עבודה זרה לחלול שבת, כדאי להזכיר בזהירות את הגמרא:

"אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המשמר שבת כהלכתו, אפילו עובד ע"ז כדור אנוש מוחלין לו, שנאמר: אשרי אנוש יעשה זאת וגו' (שומר שבת) מחללו אל תקרי מחללו אלא מחול לו."

(שבת קי"ח ע"ב)

זו גמרא שיש מה להעמיק ולדקדק בה, ונעשה זאת לקמן בעזרת השם, אולם על פניו מונח בה מי מבין השתיים - שבת ועבודה זרה, היא הקריטית יותר.

"...בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהשבת שקולה כנגד כל מצוות שבתורה.

בתורה דכתיב: עד אנה מאנתם לשמור מצותי חקתי ותורותי וכתיב - ראו כי ה' נתן לכם את השבת.

בנביאים דכתיב: וימרו בי הבנים, בחוקתי לא הלכו וגו'... וכתיב: ואת שבתותי חללו מאוד.

¹ רמב"ם, הלכות מעשה הקרבנות ג, ד:

² רמב"ם, הלכות שחיטה, ד, יד:

³ בית יוסף, יורה דעה קיט, דיני חשוד, שמביא את לשון תשובת הרשב"א.

בכתובים דכתיב: ועל הר סיני ירדת וכתוב ואת שבת קדשך הודעת להם וגו'.⁴
(ירושלמי נדרים ג', ט')

הבאנו כמה מקורות, וישנם עוד רבים רבים, המצויים בגמרא, במדרשים ובסוד. לי נראה שיש בהם כדי לעורר את תשומת הלב, ויהיו אלו עבורנו כשילוט בדרך. שילוט בדרך, ותו לא - כי לא בערך וגדולת השבת באתי לעסוק כאן, אלא בהיותה מגנט נוסף בחיי היהודי - מלבד המחויבות לתורה. לשם כך, יתכן וכדאי לקרוא, בעדינות, כמה פסוקים שבתורה.

שבת - ישות ומתנה

שבת קדש איננה מצווה. היא מציאות.
מקץ ששה ימים של בריאה:

"ויכולו השמים והארץ וכל צבאם, ויכל אל-הים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה, וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. ויברך אל-הים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אל-הים לעשות".

(בראשית ב', א-ב')

ביום השביעי לא עשה אלקים דבר, לא ברא מאום. שבת מכל מלאכתו אשר עשה; וינפש. נשאלת השאלה, מה עשה, אם כן, בשבת? הרי לא ישב והתבטל, ומן הסתם גם לא הלך לו לטייל ביקומים אחרים, טובים יותר. אני משער, שישב והסתכל בה, בבריאה, ונהנה. כדרך שנאמר ביום השישי: וירא אלוקים את כל אשר עשה, והנה טוב מאוד. כדרך שהאומן בסיימו את מלאכתו יושב ומתענג עליה. וכי איזו אפשרות ישנה עוד?

מאז, פעם בשבוע היה מסתלק מכל טרדות העולם ועמלו, וכעס שהכעיסוהו בני האדם, ושבתו ולעונג שהסבה לו הבריאה, בריאתו. שהרי בסופו של דבר, מה אכפת לו לבורא אם אנו חוטאים או לא. 'אם חטאת, מה תפעל בו'. אין בדינו לשנות לו מאום.

זאת נתן לישראל. יום זה גילה להם, ויידע אותם בו. רבבות רבבות בני אדם עברו בעולם מאז אדם הראשון ועד ישראל, ואיש מהם לא ידע סוד זה: יש יום אחד, יום בשבוע, שבו הבורא יושב ומתענג מבריאתו.

כאשר יוצר האומן את יצירתו, יש בה, ביצירה, התעסקות ישירה שלו, מגע ידו. אולם ברגע הסיום - כאשר הוא מניח ממנה את ידו הריהו מותירה כפי שהיא, ובעצם גם איננו תובע ממנה עוד דבר. קיומה מספיק, והריהי הכל.

בשבת יושב הקדוש ברוך הוא ואינו תובע מאומה מברואיו. אין עליהם להתפתח ואין עליהם להתקדם, להשתפר או לעבוד. מבחינת האמת, הרי נכון הדבר תמיד, בכל יום ויום: וכי מה צריך הקדוש ברוך הוא לעשייתנו. אולם הבריאה מעצם הויתנה כן בנויה על עשייה ושינוי ועבודה, וזהו דבר אמיתי לא פחות. הדברים בנויים כך שאדם לעמל יולד - צריך העולם

⁴ למען ההגינות יש לציין, שההקשר בגמרא שם הוא דירוג מצוות מילה מעל כל מצוות שבתורה, לשם כך מביאים את שבת כשקולה כנגד כל מצוות שבתורה, ואז, מאחר ומילה דוחה את השבת, ממילא מוכח שהיא הגדולה מביניהן. למען ההגינות היתרה יש לציין, שסיום הגמרא שם הוא: "ע"ז קשה מכולן..."

למגדלי חיטה, ואורגי בדים, ונגרים וסנדלרים. אם לא יעשו כן, ימותו. ניחא. אך יום אחד, יום אחד, נח ה' ממלאכתו ואינו מצפה לדבר. וכשה' אינו מצפה לדבר, אין לעשות דבר. היה יום כזה, בו הסתיימה הבריאה, וה' האחד בשמים ובארץ ברכו וקדשו. נמצא יום השביעי מונח בעולם תמיד, והוא יום מבורך ומקודש. אולי חשו בו בעלי נשמות רגישות, אולם נותר הוא סודו של הקב"ה. רק לאחר זמן רב השתתף בו גם עם ישראל.

אבותינו במצרים, על פי הדרש, קבלו את השבת והיו נחים ביום השביעי גם בשעבודם. על פי חישובי חז"ל, מאחר ויציאת מצרים היתה ביום חמישי, נמצא י' ניסן שבו החלו בעשיית קרבן הפסח, חל בשבת. והוא מקור לשבת הגדול. באורח מסוים, דומה שגאולת ישראל ממצרים נפתחה דרך יום השבת.⁵

נמצא, שסימנים לכך שהקדוש ברוך הוא מתעתד לתת לישראל את השבת - יומו שלו המבורך והמקודש - היו כל העת.

במרה נצטוו ישראל עליה לפי דעות מסוימות⁶, כך מפרש רבי יהושע את הפסוק: שם שם לו חוק ומשפט ושם ניסהו (שמות ט"ו, כ"ה) (אגב, מאחר ויציאת מצרים היתה ביום חמישי, היתה קריעת ים סוף, בשביעי של פסח, ביום רביעי, נמצאת ההגעה למרה - לאחר שלושה ימים, בשבת).

ובפרשיית המן - אז היא ניתנת לבני ישראל במפורש.

ניתנת - זהו ביטוי של הכתוב: ה' נתן לכם השבת (שמות ט"ז, כ"ט). לא נאמר 'ציוה אתכם' על השבת. לא 'פקד והזהיר'. אלא, היתה לקדוש ברוך הוא שבת, והוא העניק אותה לישראל. שבת היא בראש ובראשונה מתנה.

אם נסתכל בפסוקים, נראה שהיכרותם הראשונית של ישראל עם השבת כלל לא נודעה להם מראש. ביום השישי, מצאו פתאום ישראל שיש להם לחם משנה, שני עומר לאחד. הנשיאים באים למשה ואומרים לו את הדבר, ואז מסביר להם משה: שבתון שבת קדש לה' מחר (שמות ט"ז, כ"ג). מחר הקדוש ברוך הוא 'לא עובד'. ואכן, כך קורה: ביום השביעי אין מן.

בהתרחש שינוי זה, ישראל הינם הראשונים בעולם הנעשים מודעים לייחודו של יום השבת משאר ימים. כמו נחשף עבורם סוד מסודות הבריאה. לפנייהם לא ידע איש על קיומו של יום שכזה. שהרי הטבע אינו משתנה משאר ימים לשבת. העצים צומחים בשבת, בעלי חיים נולדים בשבת, בני אדם עובדים בשבת. והנה עתה - שותפו ישראל בסוד: בפנימיות הדבר, הבריאה שובתת יום אחד בשבוע.

לא שותפות של ראייה בלבד, אלא אף של התייחסות: שבו איש תחתיו, גוער משה בעם שיצא ללקוט מן ביום השבת, אל יצא איש ממקומו ביום השביעי (שמות ט"ז, כ"ט). כלומר, אין זאת רק שהמן בהיותו דק ואלוקי, ניכרת בו השבת - אלא גם ישראל הרואים זאת מחויבים להתנהג בהתאם, ולהשאר בבית.

נמצא, הקדוש ברוך הוא מעוניין לשתף את ישראל בשבת שלו.

⁵ עיין מי השילוח על שבת הגדול, ח"א סוף הספר

⁶ עיין מכילתא דרשב"י ומכילתא דרבי ישמעאל על אתר

כמאמר הכתוב: ראו, כי ה' נתן לכם השבת (שמות ט"ז, כ"ט). רצה הקדוש ברוך הוא לתת את השבת לישראל. 'מתנה טובה יש לי בבית גנזי, ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל' (שבת י' ע"ב). אנו יודעים זאת - עוד מבריאת העולם שמור יום זה אצל הבורא. אין הוא מצוה. הוא קדושה וברכה, שלהן השלכות מצוותיות. ישראל, בחר בהם ה' לגלות להם את השבת, ויתירה מכך, לשתף אותם בה. משמעות רבה לדבר. סוד מסר ה' לישראל - סוד השבת. כלומר, הסוד שאין לעשות ולפעול דבר. כשהבורא עצמו אינו רואה לנכון לשנות כלום, חוצפה וכפירה היא מצד האדם היודע זאת לנסות לפעול בעצמו. מה אתה עובד? הקדוש ברוך הוא יושב ונהנה ממך ורואה בך דבר מושלם, ואתה מנסה להשיג עוד, ועוד, ועוד? שבו איש תחתיו! בכלל, עצם העובדה שמהו כביכול 'חסר' היה לקדוש ברוך הוא, שנתאוה לברוא עולם, הוא שורש לאי-המנוחה ולתחושה הקיומית שיש לפעול שיש אצל האדם. שהרי לא רק מתוך הכרח פועל האדם ויוצר - הדבר באמת בנפשו. בני אדם מובטלים אינם שמחים, ואדם פעיל הוא שמח.

אולם יום אחד בשבוע ישנו, ובו החליט הקדוש ברוך הוא - והרי גם זה בידי - לנוח. יום אחד בו אינו רואה צורך לשכלל את בריאתו, ולפיכך גם הברואים אינם צריכים לכך. וביום זה, שוקטים השמרים, נרגעת הפעילות, והפוקוס יכול לרדת מהאדם הפועל.

אגב, אם נחשוב מעט על צוויי השבת, נווכח שהיא לא תבעה כמעט דבר מבני ישראל, ביחס למה שהעניקה להם. מה בסך הכל נצטוו? - להשאר בבית. להכין מאתמול אוכל להיום. לנוח. מזכיר הדבר מורה העומד בכיתה, ומצווה על הילדים לצאת לארוחת עשר ולשחק, ושלא ימשיכו, חלילה, ללמוד מתמטיקה בהפסקה.

כך נעשתה לבני ישראל היכרות עם יום השבת, וכך קבלו אותה (לפחות, כך זה מתואר). זה היה עוד לפני שעמדו תחת הר סיני וקבלו תורה מן השמים, לפני שהיו בני חיוב במצוות. מתנה עם הוראות שימוש.

נזכור תקופה זו - תקופה קצרה של שבועיים או שלושה, ממתן השבת ועד מתן תורה, בהם כל שבתם של ישראל לא היתה אלא מפגש חי עם אחד מסודות הבריאה הכמוסים - סוד שגילה הקדוש ברוך הוא רק להם.

שבת - מצע להתגלות

מפגשם הבא של ישראל עם השבת, יהיה במעמד הר סיני. לא המצווה, זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ', ז'). עוד לא. אלא... עיצומו של יום מתן תורה, שבת היה. דכולי עלמא יום שניתנה בו תורה שבת היה (שבת פ"ז ע"ב).

דומה שהשבת הריהי הכשר למתן התורה. ביום אחר לא יכלה השבת להנתן. נראים הדברים, ששבת, בהיותה 'מקור הברכה' היא זמן בו נפתחים שערי השמים להזרים שפע לארץ. כך ביציאת מצרים, כך במרה (המתקת המים), כך במתן תורה, בו הושפע שפע של תורה. אולם אני סבור שאין זה השפעה של שבת עצמה, אלא השפעה שהשבת מאפשרת.

עיקר מה שהיה שם, במעמד הר סיני, התגלות היה. ירד ה' ממכון קדשו, ואתא מרבבות קדש, והופיע כפשוטו על הר סיני.

שבת היא, אפוא, יום המאפשר התגלות.

במצב כזה, של שקט ודממה, שומעים דברים רבים, כדרך שבטיוול משיפסיקו המטיילים לדבר ישמעו את הטבע.

מצב זה, של דמימה, הוא המצע המחויב להתגלות. התגלות היא מפגש עם הבורא, והיא לא יכולה לקרות כאשר האדם עסוק - גם אם הוא עסוק בדברים חיוביים, הרי הוא עסוק במשהו אחר. אולם כאשר הוא שוקט, יכול הקדוש ברוך הוא לדבר אליו, והוא ישמע.

במעמד הר סיני, הביאה השבת לידי כך, שהם יחשפו לקדוש ברוך הוא - להוויתו, לדיבוריו. במעמד זה, אם נשים לב, היו ישראל בשיאה של אי-העשייה, בחינת 'שבו איש תחתיו'. נאסר עליהם לקרב אל ההר ולנגוע בקצהו, דבר זהמזכיר את איסור היציאה מתחום שבת. ויותר מזה, ציווי זה חל אף על בהמותיהם, כמו בשבת, ולא עוד אלא שהעונש על כניסה לתחום המוגבל היה סקילה - כבשבת.

ובני ישראל, בראותם את האש והלפידים וקול השופר וההר העשן - 'וירא העם וינועו, ויעמדו מרחוק'. ההתגלות הנוראה הזו על הר סיני, הביאה אותם לידי צמצום עצמם **אחורנית**, לא רק אי הסגת הגבול. מפני שזהו טיבה של התגלות - כרוכה היא במיעוט נוכחותו של האדם, ומביאה למיעוט זה.

זהו פן נוסף בשבת, אחת מסגולותיה והדברים המקושרים אליה.

עבודת הבורא של שבת

בנקודה זו, הייתי רוצה להעיר דבר מה חשוב בהקשר של עבודת ה' בכללה.

הדברים שכתבנו עד כה הם פשוטים למדי. כל אדם דתי מבין אותם ומכיר בהם. אין זה חידוש גדול שה' שבת בשבת, ושאסור לעשות מלאכה ביום זה. ה'פליטה' היחידה היא אולי הרעיון המוזר שהקדוש ברוך הוא נהנה מבריאתו.

אבל ברצוני להוסיף הערה. נתחיל בסימן דרך מהפסוקים.

"ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים אשר ציוה ה' לעשות אותם, ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון לה', כל העושה בו מלאכה יומת, לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת".

(שמות ל"ה, תחילת פרשת ויקהל)

פסוק זה נאמר בהקשר של בניית המשכן. על פניו, פשוטו של דבר הוא שגם מבניית המשכן יש לחדול ביום השבת. הקדוש ברוך הוא ראה לצוות על כך בפרט - כנראה מפני האפשרות לחשוב, שמלאכת המשכן שהיא קדש, תהיה מותרת בשבת.

חז"ל תלו בקשר זה את כל הלכות שבת, ל"ט מלאכות, ואף את הפסוק 'ויכלא העם מהביא' (שמות ל"ו, ו') תלו בשבת: הפסיקו להביא מפני ששבת באה, ואין להוציא בה מרשות לרשות.

אם נתבונן באשר התרחש לעומק, נבחין בדבר מחודש:

זהו אחד הזמנים הנהדרים של עם ישראל, הנוגעים ללב. לאחר חטא העגל ישראל מתנדבים, ומתנדבים בשפע, למשכן השם שעתיד להבנות בתוכם. כל חינוך של ישראל עולה בתרומותיהם, ובתרומה זו מתגלמת התעוררות של אהבת ישראל לאלוקיהם.

זרימה מתוקה וטהורה זו, שיש בה שברון לב ונוחם על מעשה העגל ותשובה - זרימה זו מצווה הקדוש ברוך הוא שתפסוק בשבת. למה? הרי אין אלו 'החיים ההמוניים', חיי החולין והמעשה, חיי הממון והאדם. מה כבר עושים ישראל? בונים בית לה! למה גם את זרימה זו הם מצווים להפסיק בשבת?

אולי מפני שמצווה ומנוחה אינם דבר אחד. אפילו העוסק במצוות וכל ליבו לשמים, בשבת אל יעשה מאום. מפני שבשבת הכל כבר טוב, הקדוש ברוך הוא פסק משלו ואין הוא רוצה שיעבדו אותו עכשיו. עכשיו, בני יקרים, הוא אומר, תעצרו ותסתכלו אלי.

לא דרך אחת לעבוד את השם ישנה. לא רק דרך העבודה והעשייה. הקדוש ברוך הוא רוצה - ואפילו דורש - עבודה נוספת, הפוכה בתכלית: עבודת השתיקה, עבודת ההפסקה. לא מפני שמעשי השבוע טמאים וגרועים. ממש לא! - אלא שרצונו שהללו יהיו מאוזנים ביום אחד, שבו האדם יפסוק מכל מעשיו, יזכר בהוייתו ועצם קיומו ובעובדה שהוא ברוא ביד השם, כמו נמלה, ועשב, וצב. הרי סך הכל, ביננו, מה אכפת לו כל המעשה הנעשה תחת השמש. ואם כן, מה כל זה אכפת לנו. הכל קיים וזהו.

גם זה איכשהו מובן כשמסתכלים על זה מלמעלה.

אולם בפועל, בפרטיות, נדמה לי שיש בדברים לעורר שבת חדשה. כי משמעותם היא שגם בעבודת הלב יש לפסוק - כי מה חילוק יש בין עבודת הלב לעבודה בידיים? אמנם על הלב אין איסור מפורש, והרהורים מותרים. אך דומני שענינם של הדברים מוביל אותנו למסקנות גם בתחום הלב: אם בשאר ימות השבוע העבודה היא תיקון ושיפור, והקצעה של המידות שבלב, הבחנה בכוחות הנפש ועבודה איתם, בשבת יש לפסוק ממנה ו... להיות. רק להיות. צדדים טובים, צדדים רעים, עקרבים נחשים ושועלים שבנפש, כולם אין מטפלים בהם בשבת. תחת זאת נותנים להם את מקומם - כי הרי אין לעשות עבודה בשבת. על דרך המליצה: הרהורים מותרים, מותר להרהורים השונים שהנפש פולטת, יפים יותר ויפים פחות, להתקיים.

השביטה אינה קלה יותר מן העבודה, בייחוד למי שמורגל לעבוד ששה ימים בכל כוחו. אולם האם אין צדק בדברים? שבת היא שבת, מפני שבאמת באמת מה הוא האדם, מה כוחו ומה גבורתו. להניח שהוא אחראי על הרע שבו באופן מוחלט, היא שטות גמורה. יש לו עבודה, זה נכון. אבל פעם בשבוע, כשהקדוש ברוך הוא לא מתערב בכריאה לשנותה, והיא לא במצב הרבה יותר גרוע ממה שיכול אדם מן המניין להיות - פעם בשבוע, ישכח גם האדם מכל בעיותיו ויעשה מהן שחוק גדול. יש בזה סוד, סוד גדול ולא תמיד מובן - גם הרע הוא אלוקי, נעבעך.

אין לאכול חזיר. כל אחד יודע. אסור. האם מותר לגעת בחזיר? להסתכל בו? ליהנות ממנו? יהודים מתרחקים מכך. אך עובדה היא, שהקדוש ברוך הוא ברא בריה זו, ונטע בה מערכת חיים שלמה. איך מתייחסים לכך? אני אישית מצוי במבוכה מסוימת בנושא קטן זה, לשם משל. באופן רך יותר קיימת אותה שאלה גם לגבי כלב או חמור. וכן לגבי קיומם של גויים. מה עושים גויים בעולם?...

נדמה לי שכיוון הפתרון וההשלמה עם קיומם המלא (מה לעשות!) של אלו, נעוץ בתודעה של שבת. יום בשבוע שבו אני בכלל לא מרוכז בעצמי ובמה שעלי לעשות. אני בהשבתה, במנוחה. מה שקיים - קיים, ומה שמתרחש, מתרחש. אינני צריך לשפוט כל דבר ולומר: זה טוב, זה רע, זה טמא, זה טהור. זוהי עבודה לששת ימי המעשה - וכבודה במקומה מונח. אך בשבת הכל רק קיים, כי גם אני קיים רק בתור ברייה ולא בתור בורא.

בתחילת שבת אנו עושים קידוש. במוצאי שבת, הבדלה. מהו ענין הבדלה? הרי אין מבדילים רק בין קדש לחול. עושים עוד כמה הבדלות: בין אור לחשך, בין ישראל לעמים. בגמרא בפסחים ק"ד ע"א מופיעות שמונה הבדלות. מדוע נזכרים במוצאי שבת בכל ההבדלות? כנראה מפני שבשבת היינו מעליהן. לא הבחננו בהן (ואם במקרה כן הבחננו, זה מפני שלא למדנו עדין להפתח אל קדושת השבת דיינו). אז במוצאי שבת מתרחשת נפילה למציאות ההכרחית של החיים - מציאות ההפרדות. אך בשבת לא היינו אלא בעצם קיומינו.

שבת זכר ליציאת מצרים

"שמור את יום השבת לקדשו... וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלו-היך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, על כן צוך ה' אלו-היך לעשות את יום השבת"

(דברים ה', י"ב-ט"ו)

נמצינו למדים שנצטוונו על שבת קדש זכר ליציאת מצרים. בדברות הראשונות, של ספר שמות, לא נאמר טעם זה, אולם משה, כאשר הוא שוטח לפני בני ישראל את עשרת הדברות, זהו הטעם שהוא נותן למצוות שבת. מהו טעם זה של יציאת מצרים, כיצד הוא קשור, בעצם, לשבת?

כמה פירושים נאמרו בדברים, אולם רצוני להביא את דבריו של האור החיים הקדוש (על אתר). לפי דעתי הריהם פשוטו של דבר.

"וזכרת וכו'. הם דברי משה, והכונה, כי יום השבת יש בו גם כן הערה לאדם לזכור יציאת מצרים, כשהוא שובת בלא שעבוד ירגיש כי ה' הוא המניח לעמו מכל צריהם, ויתן ליבו לקבל גזרות המוציא מעבדות. ורבותינו ז"ל אמרו, מכאן שצריך להזכיר בקדוש היום יציאת מצרים."

כלומר, בששת ימי המעשה אנו עבדים (ששת ימים ת עבד). נמצא, שאמנם בפועל יצאנו ממצרים, אך אין לכך כל משמעות עבורנו. מה לי הכא, מה לי התם - שם עבדנו את פרעה, וכאן אנו עובדים לפרנסתנו ולשאר תכליות. נמצאת יציאת מצרים אבודה ומבוטלת, מבחינה מעשית.

באה מצוות השבת, וצותה אותנו לשבות.

אם כן, ניכר עתה היטב שיצאנו ממצרים.

אנו מובלים, אפוא, אל מילה נוספת המקושרת לשבת, והיא: חרות.

שבת הוא יום של חרות.

מובן, שההנחה העומדת ביסוד הדבר הינה שששת הימים הם ימי שעבוד. אם כן יש להרחיב את מושג השעבוד ולהחילו גם על בעלי מקצועות חופשיים ואף על אנשים עשירים העובדים כדי לעשות כסף ותו לא. למען האמת, הרימדוע לא? סוף סוף, הרי הם עובדים. כל מי שעובד ואינו יושב במנוחה תחתיו, לאיזו סיבה שלא תהיה, הריהו משועבד. משהו כופה אותו לנוע

ולפעול, לשנות. אין זה משנה אם הכופה הוא גוי רשע, הבוס בעבודה, תשוקתו שלו לכסף ולכבוד, שעמומו באין מעש, או נקיפות המצפון שלו מכך שהוא מתבטל. על דרך השחוק ניתן להזכיר בהקשר זה את הפסוק 'במתים חפשי'. החפשי מכולם הוא המת, שאינו עושה מאום.

שבת, שהיא זכר ליציאת מצרים, נותנת לנו יציאת מצרים קטנה מידי שבוע בשבוע. יום אחד שבו אנו מוכרחים לצאת מעמל החיים המתמשך, הבולע אותנו, ולהיות בני חורין. מבחינה מעשית, דומני שחרות זו ניכרת בשלל דיני שבת, החל בשביתה וכלה בעונג. רבי נחמן מברסלב כותב, שהשמחה והתענוג בשבת הם המביאים לה - 'כי בשמחה תצאו, שעל ידי שמחה יוצאין לחרות'. (לקו"מ תנינא, יז)

כיון שהזכרנו את הענין, אולי נבאר עוד מעט את טיב היחס בין ימי המעשה לשבת. תתכנה שתי אפשרויות להסתכל על שבת. האחת, כיום מפלט מימי המעשה. בימי המעשה באמת שולט החשך והשעבוד ואין מה לעשות כנגד כך, אלא שבחסדיו נתן לנו הקדוש ברוך הוא יום של מנוחה שלפחות בו אנו חופשיים לנפשנו. השבת לפי זה אינה יום בעל משמעות לששת הימים האחרים, אלא אולי - לכל היותר - מנוחה מהם. אפשרות אחרת היא, שהשביתה בשבת משנה לחלוטין גם את העבודה בששת הימים, את המקום ממנו באים אליה.

כאשר הפסוקים באים לדבר על ענין השבת, אינם מזכירים אותה כתלויה בחלל: שמור את יום השבת. הם מתייחסים לקיומם של ששת ימי המעשה, כשהשבת עומדת ביחס אליהם. 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ויום השביעי שבת לה' אלוך' (שמות כ', ח'-ט). מדוע יש צורך להזכיר את ששת ימי המעשה ועבודתם בפסוקים שענינם השבת? אני סבור, שבכך התורה רומזת לאפשרות השניה שהצגתי.

אמנם, ששת ימים יש לעבוד. זוהי דרכו של עולם, ועל כך עומד העולם. אין דרישה לחיות את החיים כולם בשביתה ובבטלה. להפך. אולם יום אחד בשבוע שבו זורקים את הכל ומניחים הכל, מספיק על מנת להזכיר לנו, שעבדים היינו רק במצרים. כבר גאלנו ה' ביד חזקה ובזרוע נטויה. עצם היכולת להפסיק מפעם לפעם את שטף החיים, הופכת אותו לבלתי מוכרח - לאפשרות. עובדה - אני יכול שלא לעסוק בעמל העולם יום בשבוע. אם כן, גם העבודה שאני עובד בשאר ימי המעשה, הינה מתוך הכרה שהיא אינה מוכרחת, וממילא היא נעשית מתוך בחירה. פעולה מתוך בחירה, פירושה פעולה מתוך חופש. בשבת אנו יוצאים מעבודה לשביתה. מתוך כך, בששת ימי המעשה אנו יוצאים משעבוד לעבודה.⁷

ככלל, נושא החרות שקבלנו ביציאת מצרים הוא נושא מורכב. אנו אומרים אמנם, שה' הוציאנו מעבדות לחרות, אולם בכמה וכמה מקומות מובהרת תכליתה של חרות זו והיא אינה בדיוק החופש המוחלט. 'אני ה' א-להיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לא-

⁷ דוגמא נהדרת לכך שאותה עבודה יכולה להיות מתוך שעבוד וכן מתוך חרות, ניתן לראות בימי שלמה. המעיין בתחילת ספר מלכים יראה הקבלות רבות בין עבודת ישראל לשלמה המלך לעבודתם עבור פרעה. שניהם השקיעו הרבה בבניה, וישראל עבדו תחתיהם. אמנם, אין שתי תקופות הפוכות מאלו. ימי פרעה הם ימי עבדות, ואילו ימי שלמה הם ימי שיא החרות של עם ישראל, "בימי שלמה קיימא סיהרא באשלמותא" (זוהר יתרו)

להים'. (במדבר ט"ו, מ"א) 'כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, לא ימכרו ממכרת עבד' (ויקרא כ"ה, מ"ב). ועוד פסוקים רבים מספור, שבהם ברור שה' לא זרק אותנו ממצרים לעשות עם עצמנו מה שברצוננו, אלא בשביל שנהיה עבדים לו. השחרור ממצרים מזכיר חייל שהועבר ממפקד אחד למפקד אחר. ינסה המפקד הראשון לומר לחייל משהו, הוא יכול 'לצפצף' עליו וליהנות עד עומק ליבו מכך שאין הוא עוד כבול לו. אם ינסה המפקד הזה לכפותו לעשות משהו, יבוא מפקדו הנוכחי, יצעק עליו, ויחזיר את החייל שלו למנוחתו. אך חייל זה הרי אינו חופשי לנפשו כלל, הוא מחוייב לקיים את דברי המפקד הנוכחי שלו. אם כן, מה החירות כאן?

לדעת, החירות היא בכך שבניגוד לעבדות במצרים, עבודת האלקים באה מתוך בחירה שלנו. אם נסתכל בפסוקים שלפני מעמד הר סיני, נראה זאת.

"ומשה עלה אל האלקים, ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר, כה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל: אתם ראיתם אשר עשיתי במצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי: ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ: ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל: ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה': ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה:"

(שמות י"ט, ג'-ח')

ה' מציע לישראל להיות לו לעם. לא מכריח, לא כופה. עם ישראל מביע רצון.⁸

לפיכך, גם העבודה שלהם, טעמה אחר לחלוטין. כדרך ששונה אשה המבשלת בכתי זרים מאשה המבשלת עבור בעלה האהוב. הראשונה שפחה, העובדת מתוך הכרח, השניה רעיה, וכל ליבה בתבשיל שהיא מכינה.

במילים אחרות, הפעילות עצמה אין בה כדי לשלול חירות. חירות אינה בהכרח שכיבה במיטה בלא מעש. להיפך. אדם העושה מה שהוא רוצה הוא אדם בן חורין גמור. זוהי ההגדרה של בן חורין. להיות עבדים לה' - אנחנו בחרנו. זה מה שרצינו. אך האם זוהי תחושתנו בחיים?

על דרך משל, האם סטודנט שהחליט ללמוד רפואה, הוא חופשי במשך ימי לימודיו? קשה לומר. הוא לא בוחר עתה, ולא רוצה, הוא עבד. אולי בחר בהתחלה ללמוד רפואה, אך בשכבר הימים נשכח הדבר ונעלם בין הררי החובות הנוכחיות שלו.

גם עבודת הבורא כך, ככל עבודה שהיא, כאשר היא נעשית שגרה, הולך ומתמעט ממנה זכרון הבחירה הישנה. איני מתכוון רק בכלל, גם בפרטות: גם אדם חילוני, שהחליט מתוך הכרה ברורה שרצונו לעבוד את בוראו, וחזר בתשובה, עשוי להתקל בהמשך חייו בבעיה שלא ציפה לה: ימעט החיות שיחוש בעבודתו. עבודתו תלקח אל השגרה, אל מצות אנשים מלומדה, אל ההכרח. קל וחומר מצב זה לגבי אנשים שהם דתיים מלידה. לעיתים קרובות, אין להם

⁸ כאן ניתן להקשות מן הגמרא בשבת פת. שכפה עליהן הר כגיגית וכו', אולם דווקא המעיין שם בהמשך הגמרא וכן בתוספות ימצא ברור שענין קבלת התורה מרצון ולא מהכרח משמעותי מאוד.

תחושת בחירה ולא חירות. מדוע? בצדק גמור. כי חיי התורה מלאים חובות, ובפועל - אין זה משנה אם פעם בחרתי לקיימן. היום - הן הכרח בשבילי.

במילה חריפה, אך מדויקת, לתחושתי - אני משועבד להן.

יאמר האומר: נכון. אך מי אני כנגד הקדוש ברוך הוא, הוא ציוה, אני מוכרח לקיים. מה אעשה. אין לקדוש ברוך הוא ענין שאחוש שאני בוחר בו בכל רגע ורגע - שהרי לא אפשר לי לקיים את המצוות רק כשרצוני בכך, אלא חייבני לקיימן בכל מצב, בכל הקשר. אילו היה מאפשר לי בחירה יומיומית, פני הדברים היו כך. אך הוא לא. תפילין חייבים להניח בכל יום, לא רק כשמתחשק. לכן, בהיותי עבד לה', ואלו הם דבריו - זה אמנם לא נעים, אך אאלץ לחיות את ימי מבלי לבחור שוב.

יש יושר בדברים.

אלו הם, למעשה, דברי איש יהדות התורה, כפי שכיניתי זאת לעיל.

אולם האמנם זה כל מה שהקדוש ברוך הוא רוצה?

למתן תורה קדמה השבת, וכמו כן ניתנה התורה בשבת. בני ישראל שרויים היו בחופש כמעט גמור לפני שקבלו את התורה, ניתן להם זמן 'להתאפס', מ"ט ימים, שבע שבתות. יציאת מצרים עדין לא היתה מתן תורה.

גם לאחר מתן תורה - הן ה' נתן לנו את השבת. זכר ליציאת מצרים. שבת אמנם מלאה ציוויים, אך מהם אותם ציוויים? לא לעשות דבר. גם לא עבודות של קדש. להתענג. לשמוח. נראה לי שאלו מצוות של חירות גמורה, של אותה חירות אליה יוכל כל אדם לכסוף, חירות פשוטה, הנובעת מהחיים ממש. ה' נתן לנו את התורה, אך לפני כן נתן לנו את השבת.

כשם שמצד אחד עומדת התורה ותובעת את שלה, מן הצד האחר עומדת השבת ותובעת את שלה!

יום זה, של שביתה מכל, גם מכל המעשים הטובים והחשובים שאנו עושים בשאר ימים, ענינו (מבעד לזכוכית של יציאת מצרים) להזכיר לנו שאנו יכולים גם שלא לעשותם. הנה, בשבת, אנו פוסקים מהם. הם הופכים לבלתי מובנים מאליהם. הם הופכים לאפשרות. במוצאי שבת, אני בוחר בהם מחדש. או שלא.

אמנם, שבת אינה מבטלת את כל המצוות, אף לא את רובן, וגם אלה הבטלות בה (כגון תפילין, ישיבה לדין, לולב, צדקה בממון) ניתן לומר שהן רק חלק מן ההגדרה שלה. אולם למען האמת אין זה משנה: הדגש בשבת הוא על היותנו נבראים ולא בוראים, וכל המתקשר לכך, כאמור - והחיים כנברא הם שורש החירות שיכולה להיות לאדם. העובדה החשובה היא, שהעמל (גם הטוב) של ששת הימים, וכן המצוות - אינם בראש מעיינותנו למשך יום תמים.⁹

⁹ מלבד זאת, אינני חושב שמה שגורם לשחיקה בחיים הדתיים היא העובדה שמניחים תפילין כל יום ולא פוסקים. הנושא שלנו הוא האדם ורגשותיו: האם יש בו חיים, האם הוא חי מתוך רצון. עבורי, לפחות, היכולת להפסיק חשובה בעיקר בעבודת הלב והרגש ובהנהגות פרטיות שקבלתי על מנת לתקן את עצמי. (איני ממציא זאת - לפני יום כיפור, שהוא שבת שבתון, אומרים כל נדרי, שענינה שאנו עוזבים את כל ההנהגות שהיינו נוהגים בהן, הן רעות הן טובות. נראה לי ששבת היא ממש ענין זה) באשר למצוות - אם אין שבת מועילה להן הרי שבאמת אין לי פתרון עבורן. אולי לנצל את מקרי האונס, שאנו אנוסים לעיתים לעבור על מצוות, ולראות איך אנו

על דרך הדרשה:

'אם תשיב משבת רגלך' - אם תשיב את הרגליך בשבת, 'עשות חפצייך ביום קדשי' - כל מה שאתה חפץ ורוצה ורודף, תשיב ותניח, 'וקראת לשבת עונג' - רק תהנה, עזוב את השאיפות, 'לקדוש ה' מכובד - אז תתענג על ה' - תמיד.

זכירת שבת וכבוד שבת

מלבד שמירת שבת כראוי, שעיקרה אי עשייה, ישנם בשבת גם כמה מצוות של עשייה. ישנה מצוות הקידוש, ישנו כבוד שבת, וישנו עונג שבת.

לשון הרמב"ם, פרק ל' מהלכות שבת הלכה א':

"ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מדברי תורה ושנים מדברי סופרים והן מפורשין על ידי הנביאים. שבתורה זכור ושמור, ושנתפרשו על ידי נביאים כבוד ועונג, שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד."

זכירת השבת מתפרשת למעשה כקידוש והבדלה, והיא בעצם המודעות לשבת ולמשמעויותיה. נשים לב - זהו דבר ייחודי למדי: על אף מצווה לא נאמר שיש לזכרה, להיות מודע אליה. גם כאן - לא למצווה יש להיות מודעים, אלא ליום השבת. זכור שיש יום כזה - כשהוא מגיע הכר בו.

נמצאנו למדים, שאם את שאר המצוות ניתן לקיים במינימום מודעות (יתכן אף שללא כוונה - ראה המחלוקת בענין מצוות צריכות כוונה ר"ה כ"ח ע"א ושאר מקומות), הרי שבשבת המודעות היא מצווה בפני עצמה. לא די לשמור אותה ולשבות: יש לחשוב עליה, יש להבין מהי, יש לקדשה בדברים.

אני חושב שהסיבה לכך, היא מה שאמרנו, ששבת היא בראש ובראשונה ממשות. הממשות מחייבת אותנו באיסורים, אולם האיסורים אינם הענין עצמו. לכן, בשבת ישנה מצווה מיוחדת מדאורייתא לזכור את יום השבת.

ענין כבוד שבת הוא, שינוי המלבוש, הדלקת הנר, סידור השולחן - ההכנות לשבת. על האדם להכיר בשבת, לתת לה מקום, להדגיש את נוכחותה מבחינתו. זהו שלב הכרחי בקבלת המתנה הזו - ההתכוונות לקראתה, ההכרה בה - לא בשכל, אלא בפועל.

התוספת שיש בענין כבוד על ענין הזכירה, היא שהכבוד הוא בפועל. שבת אינה ענין רוחני, מסר ואידיאל הקיימים אי בזה. היא נמצאת ממש, ועל האדם להתייחס לדברים כך. ממש להכין את עצמו ואת ביתו לקבלת אורח חשוב. אכן, השוו חז"ל את קבלת שבת לקבלת מלכה וכלה:

"רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא, אמר בואו ונצא לקראת שבת המלכה.

רבי ינאי לביש מאניה (לבש בגדיו) מעלי שבת ואמר בואי כלה, בואי כלה."

(שבת קי"ט ע"א)

עונג שבת

ענין העונג - ובו רצוני למקד את תשומת הלב - פשוט להתענג. זו מצוה מפתיעה. כוונתי, מפתיע שישנה מצווה שכל ענינה - תעשה מה שאתה נהנה ממנו. לא זו התפיסה הדתית בדרך כלל: הדת היא בעיקר קבלת עול, מרות. זה נכון. כפיית הרצון. אולם בשבת ישנה מצוה עונג.

מה יכול להיות יותר נהדר ממצוה כזו? מי לא ירצה לקיימה? שלום בין רצונותי שלי לרצונותיו של הבורא.

נתאר לעצמנו איזו דת היתה זו, אילו כולה היתה כך: אילו כל מצוותינו היו על תענוגותינו. זאת אומרת - זה מה שה' רוצה, שנהנה. כמה אושר שזה היה מביא, כמה שמחה, כמה נינוחות. אין מלחמת היצר, זה מושג שאינו שייך - מהו היצר? התענוגות שלנו. אבל בהם בדיוק ה' רוצה. נמצא, כל עצמיותנו טובה. אפשר לזרום עם כל מחשבה ורצון שלנו, כל שמתחשק לנו וגורם לנו עונג... אנו יצורים אלוקיים, בריות כשרות לגמרי. אנחנו טובים. אין לנו מה לחשוף בעצמנו, לבדוק אחר עצמנו.

לא, אין זו הדת שלנו. המושג 'יצר רע' כן קיים אצלנו. והרבה דברים אסורים ומוגבלים מאיתנו בגללו. ואנו גם יודעים שהליכה עם כל מה שרוצים אינה מביאה לאושר אלא למראית עין.

אבל יום אחד - יום אחד בשבוע, ישנה מצווה כזו, כן.

מצווה לאכול - לאכול הרבה, לאכול מאכלים טעימים ככל שאפשר, לחוש את החך, למצמץ בשפתיים. מצוות עונה. שינה... אמנם בגבול המותר. שבת אינה מבטלת את שאר המצוות: גם אם מאוד מתחשק לך ואתה ממש מתאוה לבשר חתול, לא תאכל אותו בשבת, כמובן. אבל זה כאילו הקדוש ברוך הוא אומר: ביום הזה אני רוצה שתהנה. כל מה שאני מבקש הוא, שתהנה בדרך שאני מתיר לך. זהו מקום - גם אם לא פורץ גבולות - לרצונותיו והנאותיו הטבעיות של האדם, עד כדי הפיכתם למצווה ולקדש.¹⁰

אני מניח שהדברים קשורים ואחוזים בכך, ששבת הינה מעין עולם הבא. בעולם הבא - בזאת מסכימים הכל - יושבים הצדיקים ועטרותיהם בראשיהם, ונהנים מזיו השכינה, אוכלים מבשרו של לויתן ושותים יין המשומר. מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא. שם, בעולם שכולו טוב, שאין בו רע עוד, תהיה הנאה שלמה. ובכן, גם בשבת.

אמנם, מסתבר שאם יש מצווה הקשה לקיום בשבת, הריהי מצוות העונג. מסתבר שלאדם לא כל כך קל ליהנות ולשמוח, אפילו אם מצווים עליו לעשות את זה. זו עובדה מעוררת תשומת לב והרבה מחשבה, מפני שהיא מראה שמה שנקרא ה'יצר הרע' שלנו, אינו מחפש שיהיה לנו נעים בדווקא... אך אין כאן מקום להאריך בזה. על כל פנים, בשבת ישנה מצווה להנות, ולפי

¹⁰ דוגמה מעניינת לדברים היא ענין בכיה בשבת. יש אומרים, שאדם שהבכיה גורמת לו הנאה ופורקן, מותר לו לבכות בשבת. זהו עונג לא מקובל, שאין בו כבוד גדול לשבת, ובכל זאת התירוהו. זאת מתוך ההבנה שעונג שבת הוא לכל אדם כפי שהוא ובמצבו.

תחושתי, רוב האנשים אינם מגיעים להנאה מיוחדת בשבת למרות שלכאורה זהו הדבר הכי קל ומתבקש.

אולי קשור ענין העונג בענין השביתה, ומכאן הקושי שבו. כי במה תלויה היכולת הנפשית להתענג מהחיים? היא תלויה בויתור על שאיפות, תביעות מהמציאות, רצונות להיות במקומות אחרים. היא תלויה בהנחה וקבלה של הדברים כפי שהם, מבלי לנסות לשנותם. ההנאה תלויה במוכנות של האדם להיות כולו בתוך הדבר שהוא נהנה ממנו, ולא ללטוש עיניים אל החוץ.¹¹ למעשה ענין עונג שבת הפוך לחלוטין ממה שנקרא עונג בשפת העם. עונג בשפת העם הוא ממה שמתחשק לי. עונג שבת הוא ממה שיש, בבחינת 'איזהו עשיר השמח בחלקו'.

אולם בעוד העונג העממי הוא מוגבל למדי, ושב תמיד אל אותם רמות גירויים של הגוף, תענוגים משוחזרים - הרי שעונג שבת הוא אמיתי ועמוק מאוד. הוא קרב להיות, כאשר זוכים לו, הנאה מהעצמיות, מהקיום, מפלא הקיום. ממילא אין לו גבול, והוא עשוי להתפתח, לגדול, ולחשוף בנפש אין סוף רבדים. אין כוונתי במוכנים מופשטים והגותיים דווקא (יתכן שגם, אך אין רצוני לעקור את מצוות עונג שבת, של הנאות הגוף, מפשוטה), אלא שהטשולנט של שבת בשביל אדם היודע ליהנות, יכול להיות תענוג מגן עדן עליון בחידוש שהוא חש מעצם העובדה שהוא חם, ומתקתק, ובעל טעם, ומעלה ניחוח - כל כך בלתי מובן מאליו, ממש מתנה משמים ומאשתו. והמנוחה שאחריו, הוא שם לב לכל נים רוגע המתפשט בגוף, להתרפות השרירים, להיותם, לשקיעה בכרית הרכה... שלא לדבר על ההנאה מחברתם של בני אדם אהובים, אשר מצויים יחד.

בגמרא מצוי הביטוי 'המענג את השבת' (שבת קי"ח ע"ב). זהו ביטוי מענין: מצוות עונג שבת יהא לענג את השבת, לא את האדם. אולם כיצד מענג האדם את השבת? כשהוא אוכל שלוש סעודות, כשהוא נהנה מהן. הכיצד?

אני סבור שהדבר פותח פתח בהבנת המושג עונג. ישנו מחסום ידוע בפני העונג - הכוונה להתענג. אדם המנסה לענג את עצמו, יגיע לכך רק באופן מוגבל. כאשר ההתרכזות היא ב'אני', קשה להגיע להנאה של ממש. כי מה הוא ה'אני'? כלום.

אולם אם מנסים לענג אחר, אם העונג הוא מפני ששבת מתענגת על כך שאנו מתענגים (זה לא מסובך, וזה קורה המון: כאשר אדם נותן מתנה לחברו, הנאתו הגדולה תהיה שהוא יהנה ממנה וישמח בה), הרי שהעונג הוא שלם, ומפרה את עצמו, ויכול לגדול ולהתפשט... נמצא, שבת קדש פותחת לנו פתח אל העונג היותר גדול דווקא מפני שהיא אינה מבקשת שנענג את עצמנו אלא אותה.

כשלעצמי, אני סבור שמטרתה הסודית של שבת היא שיהיה לנו עונג, אולם אנו לא נוכל להגיע לכך אלא אם לא נתכוון לכך, אלא אם נשכח מעצמנו ונתרכז בה. על כן אנו מצוים לענג את השבת. זאת אני אומר מפני אותו פסוק שחז"ל שייכוהו לשבת: אז תענג על ה' (שבת קי"ח ע"ב), בקישור לפסוק וקראת לשבת עונג.

¹¹ זהו מה שנקרא שמירת הברית באורח מסוים.

וכשחושבים על זה מעט, מדוע לא בעצם? אם מעט פחות נחשוד בעצמנו... מה רע באפשרות שיהיה לנו טוב, אפילו טוב מאוד? וכי לא כתב הרמח"ל שה' ברא את העולם על מנת להיטיב לברואיו, מפני שדרך הטוב להיטיב...?

שבת - הסרת העוקץ מן המציאות

הבאתי לעיל מאמר, הלקוח ממסכת שבת דף קי"ח ע"ב, ורצוני לדון בו מעט.
 "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המשמר שבת כהלכתו, אפילו עובד ע"ז כדור
 אנוש מוחלין לו, שנאמר: אשרי אנוש יעשה זאת וגו' (שומר שבת) מחללו אל תקרי מחללו
 אלא מחול לו."

(שבת קי"ח ע"ב)

כלומר, אדם השומר שבת, אפילו יעבוד עבודה זרה ה' יחליק לו עליה. על פניו זהו משפט מעורר תמיהה. מדוע יש בשמירת שבת כדי לכפר על עברה כעבודה זרה? יתרה מכך, הרי העובד ע"ז בעצם מבטל בכך את שמירת השבת שלו, שכן השבת מבוססת על האמונה בה' שברא את העולם. אם כן, מדוע 'מנצחת' השבת, ולא להיפך?
 רצוני להציע הסבר לדברים.

נראה לי ששמירת שבת היא יותר מאשר הבעת אמונה בא-לוהים. אין היא מקבילה להשתחוויה בבית המקדש, או הקרבת קרבנות. ההבדל הפשוט ביותר בין כל צורת עבודה שהיא לשבת, הוא ששבת היא שביתה, ולא עבודה. היא אי עשייה. היא איננה בעולם העשייה של האדם, אלא בעולם הצחוק על העשייה: בעומק, הרי שבת היא יום שבו הופכים כל מעשי האדם ויצירתו להיות בלתי משמעותיים, שהרי מהו לפני הא-לוהים, יצור מיצוריו, בריה מבריותיו. כל מה שגדול וחשוב עבורו, וגורם לו להשקיע בו את דמו בששת ימי המעשה - הן טוב והן רע - מתאפס הוא נוכח עצם החידה שבקיומו.

אדם השומר שבת כהלכתו חי בתודעה חזקה שכל מעשיו אינם חשובים מאד. הוא מסוגל לוותר על כל דבר, לא להתעקש על כלום בדווקא. לפיכך, גם מה שהוא עושה אינו מהול ב'אני' שלו חזק מידי. הוא לא נחוש והחלטי ומכריח לעשות מה שהוא עושה. עבורו, חייו הם עומק לפני מעומק, ומעשיו אינם אלא קליפה דקה עליו, כדרך שבני האדם שרויים על קרום דק של כדור הארץ ותחתיהם לבה לוהטת, אש, ומים.

עיקר חטא עבודה זרה הוא במרד שיש בו, בהתרסה, בבחירה של אלהים אחרים תחת א-לוהים חיים. אדם השומר שבת כהלכתו - אינו יכול למרוד, אינו יכול להתריס מעצם היותו. קרוב הוא יותר, בנפשו, לחוטא בשגגה. אין בו כפייתיות לעבודה זרה כדרך שאין בו כפייתיות לשום דבר אחר (גם טוב). לכן, גם עבודה זרה שלו איננה נלקחת ברצינות יתרה.

למה הדבר דומה? לתינוק. האם תינוק אשר ישבור כוס יקרה ניתן יהיה לכעוס עליו? מעשיו כל כך לא נוגעים בפנימיות נפשו, שאי אפשר להתיחס אליהם ברצינות. הוא עצמו לא מתיחס למה שהוא עושה ברצינות, איך אפשר לשפוט אותו בחומרה?

מובן שהדברים אינם כה פשוטים. גם אדם שאינו שומר שבת יכול להשליך אחר גוו את מצוות התורה ולא לקחת אותם ברצינות. אין כוונתי לומר שאז אין במעשיו חטא. להפך. כוונתי, שאם אדם חי חיים אמיתיים ושלמים באופן של שבת, ואת כל תחומי חייו הוא לוקח

בקלות, כולל אלו הקשורים לאגו שלו, לכבודו, לתאוותיו - אז גם חטאיו ימחלו לו. כתינוק - שגם אם מרגיזים אותו הוא שוכח זאת ברגע.

במידה שאדם מודד מודדים לו - ואם אדם חי בשבת, חיים איתו משמים בשבת. כשם שהוא אינו מקפיד במה שמתרחש לו שיהיה דווקא כרצונו, כך ה' מקפיד איתו פחות, ולוקח את העבודה זרה שלו בסלחנות. הוא הרי יודע את העומק, את מידת הרצינות בה עושה האדם כנגדו.

סיום

אם הדברים הללו נשמעים כחידוש, זהו שוב פספוס... חשוב לי להבהיר: צורת חיים זו, של 'שבת', היא אומנם מעוטה בנוכחותה בזמן אך בראשיתית ופשוטה הרבה יותר מאשר צורת החיים הפעלתנית היוצרת. דומני שכבר הערתי לעיל שהשבת קדמה לתורה, והריהי מצע לה. מבחינה קיומית זהו ענין פשוט מאוד, שכל אחד וידע בסתר ליבו והשאלה היא רק כמה מקום הוא נותן לו בחייו.

אדם נולד תינוק. במשך שנותיו הראשונות הוא אינו מבחין בין רע לטוב. הוא חי - רק חי, ממש כמו נמלה חתול ועשב. הוא בריה, בריה אחת מבריות העולם. זה טבעי לחלוטין. הפלא הטעון והבעייתי מגיע לו עם הדעת: פתאום הוא יכול להחליט החלטות. לבחור בחירות. במילים אחרות: לברוא את חייו. עמדה זו של חיים היא מורכבת, מכיוון שהאדם יכול ליצור רע. עליה באה תורה שלמה ואזהרות ועונשים. אולם עמדה זו היא בעצם זו שאינה מובנת מאליה. הפשטות היא חיי תינוק. 'אלה-ים עשה את האדם ישר, והמה בקשו חשכונות רבים'. יש שהרעיון יעורר בהם רתיעה: אי הבדלה בין טוב לרע? אתה אומר שהרע קדוש? זה בעצם מה שאתה אומר. אתה טוען שבעצם הכל מותר. זאת לא יהדות!

אך אני לא אומר שהכל מותר. רק, בסך הכל - בעדינות: הכל קיים, לא? רק קיים... לא אמרתי מותר. אני עוד לפני זה. הכל לא מותר. אני בכלל לא מדבר על מעשי עצמי. אני בשלב ראשוני יותר, אני רק הווה...¹²

לכל אדם, אני משער, יוצא לחשוב על כך שהוא קיים. מידי פעם למשש את הגוף, להסתכל ברגליים, ולחשוב: הי! ?

הדתיים הרציניים, אלה שאכפת להם, הם אלו המודעים לחייהם בעוצמה גדולה יותר. הרי זו תחילת העבודה, זהו המנוע לה: ההכרה בכך שיש לי חיים. אולם תחושה קיומית זו, שכל אדם וידע בתוך ליבו שהיא אמת חייו, נצבעת מידיית אצל הרציניים באופן חמור ותובעני: לא ניתן להפריד כלל את השרשרת: אני חי - אני עוד מעט מת - מה כבר עשיתי בחיים? - אני חייב לעשות עוד ועוד ועוד...

¹² ישנו ספר שלם העוסק, לדעתי, בנקודה זו, והוא 'משיבת נפש'. זהו ליקוט מדברי רבי נחמן מברסלב ורבי נתן אודות היכולת והצורך להמשיך לחיות ולהיות שמח עם כל הבעיות והקשיים והחטאים. לא מפני שמותר לחטוא, אלא מפני שגם אם חטא אדם, חייו ממשיכים, ואודות החטאים שנעשו כבר, שאינם מותרים ואינם אסורים, אלא רק קיימים. נושא עמוק ורחב, המעוניין יעיין שם.

מתערכת לה תחושת הקיום במספר ידיעות הקבועות במח: א) אני לא מתנהג כשורה. ב) אני יכול להתנהג כשורה. ג) אני חייב להתנהג כשורה... מתערכת לה תחושה אמיתית וצעירה במחשבות נושנות מתמידות, ונבלעת בהם עד כי היא בטלה ומבוטלת. ישפוט כל אדם בעצמו אם כך אמיתי עבורו לחיות. אני מניח שההכרה בקיום יכולה להוביל לשרשרת אחרת לגמרי של מחשבות: אני חי - אני חי - אני חי! - הי, איזה פלא וטוב ואושר זה!

אבל הדתי הרציני, איש יהדות התורה, אין לו פנאי לכך, ושמא הוא חושב שענין ההנאה שולי. הרי אין עליו מצוה, ובזמן שאני נהנה הייתי יכול לעשות את עבודתי, ללמוד כך וכך דפי גמרא... בשביל מה ליהנות? למה זה טוב?

האמנם כך הוא? האם אין לפחות להקדיש לדבר מחשבה כנה? כזהו ענין השמחה והעונג. השמחה אינה כתובה בשום מקום כמצווה מפורשת, מה שאומר שבעקרון יהודי יכול ללכת זעוף פנים וחמור סבר כל ימיו, כבד ומרוכז בעצמו. בשבילי, העובדה שהשמחה אינה מצווה היא מכשול בדרך אליה - אם היא לא מצווה, למה להשקיע בה? למה...

אך אולי, אם רוצה אדם לחיות באמת - והן חיים רק פעם אחת - יעשה חסד עם נפשו ויתן לה לדבר. אין בעולם רק תורה וציוויים, האדם הרי אינו מכונה מתוכנתת. אז אולי לא מקבלים על זה שכר, ולא ניתן למשש את התועלת שבה, אבל... למה לסבול כל החיים? האם אין זה דבר בסיסי, טוב כל כך - ליהנות, לשמוח, להודות? להתהלך לפני השם בארצות החיים? האין בדברים חן פשוט, שמעל הציווי?

האם אין הוא בא לפניהם... כדרך שקדמה שבת למתן תורה? רק על מנת לרכך את הדברים ולהשלימם, לעשותם מתקבלים על הלב, אוסיף - שדרך זו, לפי דעתי, היות והיא נובעת מן החיים עצמם וקשובה להם, יש בה כדי לפעול שינויים אמיתיים בחיים. מתן המקום לרגשות ולמחשבות בעיתיים, קבלתם כפי שהם, ועזיבת שפיטתם כל הזמן, מביא להכרה בהם, וממילא למציאת עצות אמיתיות ונוגעות עבורם. (והערה קטנה: עצם הקבלה, בהרבה מקרים... מבטלת את הבעיה לחלוטין. או אחוזים ניכרים ממנה. כי חצי מהבעיות שלנו הם רק מפני שאנו מפחדים מהן ועושים מהן עניין...) מובא בגמרא:

אמר רבי יהודה אמר רב. כל המענג את השבת נותנים לו משאלות ליבו, שנאמר 'וזהתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך'. עונג זה איני יודע מהו, כשהוא אומר וקראת לשבת עונג, הוי אומר, זה עונג שבת.

(שבת קי"ח ע"ב)

משמעותם הפשוטה של הדברים היא, כפי שכתבנו. העונג משבת, בלא לבקש מאום, השמחה במה שיש, הן ברוחני הן בגשמי, היא המביאה לכך שיתמלאו משאלות הלב. זהו סוד מסודותיה של שבת: היא מקור הברכה, משפיעה שפע לששת ימי המעשה, בדרך ממילא ובלא להתכוון לכך. היא נמצאת פשוט מפני שהיא נמצאת, אולם ההולך בדרכה ונותן

לה מקום אמיתי בחייו יראה שחייו נעשים בריאים, מאוזנים, וגמישים יותר. פתאום עבודה על הרגש נעשית אפשרית... והחיים נעשים עשירים, מלאים ומתחדשים.

אז - אינני אומר לזרוק את החשבונות הרבים ולכפור בבחירה. ממש לא. כל כוונתי היא להציע, שנלמד לקחת את הסיפור הזה של חייו בקלות, בנינוחות, מתוך איזה חיוך תמידי קטן שצור מחצבתו הוא שבת קדש, היא המגלגלת את הלב מידי שבוע בצחוק מלא של אושר תינוקי: כי בסופו של חשבון, מהן כבר יכולתינו, וכמה כבר יכולה להיות חמורה אחריותנו על מה שקורה איתנו. ננסה להיפתח בשבת אל מה שיש בלי לשפוט ולהתאמץ לשנות... ואז בששת ימי המעשה נשוב לעמלנו, בידיעה שזו עבודה של ששה ימים בלבד. בידיעה כזו זה כבר לא יהיה אותו הדבר.

בתקווה ואמונה שהקדוש ברוך הוא יעזור לנו.

ואולי לסיום, אביא כאן קטע משיחות הר"ן, הקשור לצד היישומי של הדברים...

"ובתחילה שאל אותי: האתה שמח בשבת? השבתי: אני לפעמין נתעורר עלי איזה יראה בשבת, שקורין 'פרום'... והשיב: לא כך הוא, העקר הוא השמחה.

ואז הוכיח אותי הרבה להיות בשמחה דיקא בשבת... והוכיח אותנו ואותי ביותר להתגבר להיות שמח וטוב לב בשבת ולהרבות בתענוגי שבת...

ואחר כך אמר לי: עתה יהא לך ממה להיות במרה שחורה. כונתו, כי מאחר שהוכיח אותי הרבה להיות בשמחה בשבת, יכול להיות שאהיה חס ושלום במרה שחורה מזה בעצמו, מחמת שצריכין להיות בשמחה בשבת ואיני זוכה לזה... וכזה שאמר דבוריו הקדושים האלו 'עתה יהיה לך' וכו' בזה ניחם וחיזק אותי הרבה שעל כל פנים לא יהיה לי מרה שחורה מזה בעצמו שאני מחויב לשמוח בשבת וכן"ל..."

(שיחות הר"ן קנ"ה)